

Odgoj i obrazovanje za okoliš i održivi razvoj na otvorenim prostorima

---

Kučerski, Laura

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Education / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:141:110779>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-02**

Repository / Repozitorij:

[FOOZOS Repository - Repository of the Faculty of Education](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FAKULTET ZA ODGOJNE I OBRAZOVNE ZNANOSTI

Laura Kuđerski

**ODGOJ I OBRAZOVANJE ZA OKOLIŠ I ODRŽIVI RAZVOJ NA
OTVORENIM PROSTORIMA**

DIPLOMSKI RAD

Osijek, 2024.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FAKULTET ZA ODGOJNE I OBRAZOVNE ZNANOSTI

Diplomski sveučilišni studij Ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja

**ODGOJ I OBRAZOVANJE ZA OKOLIŠ I ODRŽIVI RAZVOJ NA
OTVORENIM PROSTORIMA**

DIPLOMSKI RAD

Predmet: Ekologija za održivi razvoj

Mentor: izv. prof. dr. sc. Zvonimir Užarević

Studentica: Laura Kuđerski

Matični broj: 0267044984

Osijek, rujan, 2024.

31000 Osijek, Ulica cara Hadrijana 10 • +385 31 321 700 • helpdesk@foozos.hr • www.foozos.hr
OIB: 28082679513 • MB: 1404881 • IBAN: HR0823600001103081122

Studentica: Laura Kuđerski

Studijski program: Sveučilišni diplomski studij Ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja

JMBAG: 0267044984

IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI DIPLOMSKOG RADA

kojom izjavljujem da sam diplomski rad pod naslovom

Odgoj i obrazovanje za okoliš i održivi razvoj na otvorenim prostorima

izradila samostalno pod mentorstvom

izv. prof. dr. sc. Zvonimira Užarevića

U radu sam primijenila metodologiju izrade znanstvenog rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju diplomskog rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u diplomskom radu povezala sam s korištenim bibliografskim jedinicama te nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Rad je pisan na standardnom hrvatskom jeziku.

Studentica

Kuđerski Laura

(vlastoručni potpis)

Datum: 5. rujna 2024.

SAŽETAK

Svrha ovog rada je prikazati što su odgoj i obrazovanje za okoliš i održivi razvoj te prikazati odgoj i obrazovanje za okoliš i održivi razvoj na otvorenim prostorima, navesti njegove dobrobiti te pojedine primjere. Odgojno obrazovni proces je kompleksan, ali je cjelovit i usmjeren na dijete i njegove dobrobiti. Okoliš je sve što nas okružuje i ima velik broj dobrobiti kako za odrasle tako i za samu djecu te njihov odgoj i obrazovanje. Zbog sve većeg zagađenja prirode i okoliša te nepromišljenog korištenja kemijskih sredstava potrebno je djecu podučavati zaštiti i očuvanju okoliša i prirode. Održivi razvoj možemo objasniti kao pristup koji koristi raspoložive resurse ali s naglaskom o promišljanju budućih generacija. Odgojitelji nastoje promicati poštovanje ljudskih prava kao i poštovanje društvenih razlika, očuvanje okoliša te postupak odgovaranja za vlastite postupke. Sve to čini odgoj i obrazovanje za održivi razvoj. Smatra se da ukoliko se dijete razvija bez utjecaja prirode, ono sebe ne pronalazi u prirodnom svijetu, te je bitno djeci pružiti dodir s prirodom kao i boravak na otvorenim prostorima. S obzirom da dječji vrtić kao odgojno-obrazovna ustanova predstavlja prvi korak takozvanog „učenja življenja“, u ovome radu stavlja se naglasak kako je djecu potrebno od malih nogu osposobljavati da ekološki promišljaju te da na taj način i komuniciraju, a takav način odgoja i obrazovanja možemo nazvati ekološki odgoj. Naglasak se stavlja na odgojitelje koji bi trebali biti dovoljno kompetentni i obrazovani te posjedovati kompetencije o ekološkom razvoju za provođenje odgoja i obrazovanja za održivi razvoj. Kroz ovaj rad možemo vidjeti i kompetencije koje su potrebne kao i put obrazovanja odgojitelja, a usavršavanje i educiranje odgojitelja potrebno je provoditi konstantno bez prekida. U samom radu možemo uvidjeti mnogobrojne prednosti odgoja i obrazovanja za okoliš i održivi razvoj na otvorenim prostorima, a to i jest cilj ovoga rada. Približiti sve navedene pojmove i ukazati na njihova bitna značenja ali i dobrobiti.

Ključne riječi: odgoj, obrazovanje, okoliš, održivi razvoj, otvoreni prostor

SUMMARY

Education for the environment and sustainable development in open spaces

The purpose of this paper is to present what environmental education and education for sustainable development are, as well as to showcase environmental education and education for sustainable development in outdoor settings, highlight its benefits, and provide specific examples. The educational process is complex, yet holistic, and it is focused on the child and their well-being. The environment encompasses everything around us and offers numerous benefits for both adults and children, as well as their education and upbringing. Due to the increasing pollution of nature and the environment and the reckless use of chemical agents, it is necessary to teach children about the protection and preservation of the environment and nature. Sustainable development can be explained as an approach that uses available resources while considering future generations. Educators strive to promote respect for human rights, respect for social differences, environmental conservation, and accountability for one's actions. All of this constitutes education for sustainable development. It is believed that if a child grows up without the influence of nature, they do not find themselves in the natural world, and it is important to provide children with contact with nature and time spent outdoors. Given that the kindergarten, as an educational institution, represents the first step in so-called learning to live, this paper emphasizes the need to train children from an early age to think ecologically and to communicate in that manner, a form of education that can be termed ecological education. The emphasis is on educators who should be sufficiently competent and educated, possessing the necessary competencies in ecological development to implement education for sustainable development. This paper also highlights the competencies required and the path of educators' education, noting that the training and education of educators should be ongoing and uninterrupted. The paper reveals the numerous advantages of environmental education and education for sustainable development in outdoor settings, which is indeed the goal of this paper. It aims to bring these concepts closer and highlight their significant meanings and benefits.

Keywords: upbringing, education, environment, sustainable development, open space

Sadržaj

1. UVOD	1
2. EKOLOGIJA I OKOLIŠ.....	3
3. ODRŽIVI RAZVOJ	5
3.1. Kompetencije za održivi razvoj.....	6
3.2. Moralna i estetska dimenzija kompetencija za održivi razvoj	7
3.3. Ekološke kompetencije	8
4. ODGOJ I OBRAZOVANJE	9
4.1. Ekološki odgoj.....	9
4.2. Odgoj i obrazovanje za okoliš.....	10
4.3. Odgoj i obrazovanje za održivi razvoj	11
4.4. Odgoj i obrazovanje za okoliš i održivi razvoj.....	12
4.5. Obrazovanje odgojitelja	14
5. POVIJESNI PREGLED NASTAVE U PRIRODI – UČENJA NA OTVORENIM PROSTORIMA	18
5.1. Značajke odgoja i obrazovanja na otvorenim prostorima	18
5.2. Kurikulum i odgoj i obrazovanje na otvorenim prostorima.....	19
6. PROMOVIRANJE ODGOJA I OBRAZOVANJA ZA OKOLIŠ I ODRŽIVI RAZVOJ NA OTVORENIM PROSTORIMA	21
6.1. Dodir s prirodom izvan vrtićkog prostora i dvorišta.....	23
6.2. Krajolik kao polazište za promoviranje odgoja i obrazovanja za okoliš i održivi razvoj na otvorenim prostorima	23
8. PRIMJERI IZ PRAKSE ODGOJA I OBRAZOVANJA NA OTVORENIM PROSTORIMA	24
8.1. Šumski dječji vrtić.....	25
9. ZAKLJUČAK	26
LITERATURA.....	

1. UVOD

S obzirom na ubrzanost današnjeg života, sve je manje bliskog kontakta s prirodom. Okoliš podrazumijeva sve što nas okružuje kao npr. voda, zemlja, drveće itd. Upravo takav okoliš se sve više zagađuje, ljudi iskorištavaju dobrobiti koje nam je pružila priroda ne promišljajući o budućnosti. U zagađenje okoliša ubrajamo onečišćenje tijela, odjeće, obuće, okoliša, predmeta, prehrambenih namirnica itd., a zagađuju se zaraznim klicama te otrovima ili radioaktivnim tvarima.

Upravo zbog tih navedenih razloga, odabrana je tema pod naslovom „Odgoj i obrazovanje za okoliš i održivi razvoj na otvorenim prostorima“. Ovom temom se prikazuju dobra prirode i boravka u njoj, približava se ljudima održivi razvoj i očuvanje okoliša.

Danas pod ekologijom podrazumijevamo znanost o ovisnostima, s jedne strane između živoga svijeta i njegova okoliša, a s druge strane ovisnost o društvenim zajednicama i njihovim životnim prostorima (Srpak, 2017). Postoji podjela okoliša na prirodni, izgrađeni i socijalni. Tufekčić (2015) navodi kako je ekologija u direktnoj vezi s ekološkom pedagogijom. Navedeni autor ju objašnjava kao disciplinu koja pronalazi metode, sadržaje i faktore ekološkog odgoja samog pojedinca i društva u cjelini. Kao glavni cilj navodi promatranje zakonitosti i unaprjeđivanje ekološkog odgoja. Kao što je prethodno rečeno, upravo iz ekološke pedagogije proizlazi ekološki odgoj koji se prema De Zan (1993) definira kao stjecanje znanja, vještina, razvijanje sposobnosti i stavova o ekološkim procesima, usvajanje ispravnog odnosa prema prirodi i okolini itd. Također, potiče djecu na održavanje higijene i uređivanje prostora u kojem se nalaze. Mnogi autori navode kako je djecu potrebno od najranije dobi uključiti u život s prirodom, te provoditi odgoj i obrazovanje za okoliš i održivi razvoj.

Prema Hercegu (2013) održivi razvoj predstavlja upravljanje i očuvanje prirodnih resursa. Dakle, sadašnje i buduće generacije bi trebale trošiti žive i nežive resurse u skladu s mogućnošću Zemlje da ih obnavlja.

Postoje kompetencije za održivi razvoj kako bi upotpunile cjelinu i smisao istoga, a Tufekčić (2015) ih definira kao kapacitet za uspješno ostvarivanje pojedinca u socijalnom životu. Temelji se na skupu dispozicijskih karakteristika, društveno kontinuiranih i jezičnih značenja. Postoje četiri kategorije kompetencija za održivi razvoj u 21. stoljeću, a to su: kognitivne, emocionalne, socijalne i radno-akcijske kompetencije. O ovim kompetencija se više govori u samom radu.

Također, bitno je istaknuti ekološke kompetencije jer uz pomoć njih se ovladavaju ekološke navike.

Odgoj u općenitom smislu predstavlja specifičan proces te društvenu djelatnost koja razvija osobne sklonosti. Vukasović (1989) smatra da je obrazovanje razumna osnova odgoja, a odgoj vrijednosni smjer obrazovanja.

Postoje odgoj za okoliš i odgoj za održivi razvoj, a ističe se nekoliko važnih elemenata pa je tako za početak bitno definirati ciljeve i zadaće, zatim dobro organizirati sadržaj i aktivnosti za okoliš i na samom kraju praćenje razvoja odgoja i uspjeha. Odgoj i obrazovanje za okoliš podrazumijevaju: poticanje svijesti i osjećaja prema okolišu, unaprjeđenje znanja o okolišu, poticanje pozitivnih stavova prema okolišu kao i ekoloških vještina te omogućavanje aktivnog sudjelovanja. Za odgoj i obrazovanje za održivi razvoj se može reći kako on podrazumijeva osposobljavanje današnje djece za budućnost. Njihov zajednički cilj bio bi razvijanje pozitivnog stava prema očuvanju okoliša i razumnom korištenju prirodnih resursa, a to sve zajedno vodi ka promicanju poštovanja života, suosjećanja, uvažavanja potreba drugih ljudi te brigu za buduće generacije i sva živa bića. O sličnostima i razlikama se govori više u poglavlju 4.4.

Obrazovanje odgojitelja vrlo je bitno te predstavlja ključ za održivi razvoj. Učenje na otvorenim prostorima je kako navodi Anđić (2017) multifunkcionalno, sadrži konstruktivističke pristupe, uključuje timske i suradničke oblike rada te zajedničko rješavanje problema.

Anđić (2018) ističe značajke kurikuluma za odgoj i obrazovanje na otvorenom prostoru, a prema tome odgajatelji bi trebali potražiti ravnotežu sigurnosti i rizika, uključivati glazbu, ples, kreativnost itd.

Ističe se važnost dječjeg dodira s prirodom, o tome govori Došen Dobud (2005) u svom radu. Mnogi su primjeri dobre prakse odgoja i obrazovanja za okoliš i održivi razvoj na otvorenim prostorima, a neki od njih su: recikliranje, briga o vrtu (stvaranje zemlje – kompost, sadnja, zalijevanje itd.), razvrstavanje otpada itd.

Također, ističu se i šumski dječji vrtići koji podrazumijevaju konstantni boravak na otvorenim prostorima te maksimalno istraživanje djece.

2. EKOLOGIJA I OKOLIŠ

Ekologija je znanost koja proučava odnose među organizmima te odnose organizama i njihova okoliša (preuzeto: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/ekologija>, pristup: 26.6.2024.).

Naziv ekologija dolazi od grčke riječi oikos (stanište, dom) i logos (znanost, riječ, govor) (Srpak, 2017).

Prema Tufekčić (2015) ekološka pedagogija je u direktnoj vezi s ekologijom. Ekološku pedagogiju objašnjava kao pedagošku disciplinu koja pronalazi metode, sadržaje i faktore ekološkog odgoja samog pojedinca i društva u cjelini. Kao glavni cilj navodi promatranje zakonitosti i unaprjeđivanje ekološkog odgoja.

Myerson (2002) navodi kako postoji više autora koji prihvaćaju stajalište da uspon postmoderne i pojava ekološke misli označavaju sudbonosni kraj moderne. Iznosi stajalište prema kojem ekologija nije dio postmodernističkih tendencija, već kako kaže veliki korak naprijed modernog poretka. Za njega je takva ekologija glasnik nove industrijske budućnosti.

Srpak (2017) navodi kako je ekologija znanstvena disciplina čiji se početak povezuje uz 1859. godinu, kada je znanstvenik Charles Darwin u Londonu objavio svoju knjigu o evoluciji. U toj knjizi objašnjava razne evolucijske primjere na temelju međusobnih odnosa organizama i njihove interakcije s uvjetima koji vladaju u okolišu.

Danas pod ekologijom podrazumijevamo znanost o ovisnostima, s jedne strane između živoga svijeta i njegova okoliša, a s druge strane ovisnost o društvenim zajednicama i njihovim životnim prostorima (Srpak, 2017).

Srpak (2017) navodi kako postoje tri okoliša koja razlikujemo, a to su:

- prirodni okoliš,
- izgrađeni okoliš
- socijalni okoliš.

Prema Srpak (2017) postoji objašnjenje za svaki okoliš pojedinačno.

Prirodni okoliš opisuje kao okoliš koji nije izgrađen radom ljudi, već je nasljedstvo svemirskog i zemljanog razvoja tijekom velikog broja godina. Za prirodni okoliš navodi kako je sve učestalije pod utjecajem, oblikovanjem i korištenjem od strane čovjeka: voda, tlo, zrak, biljni i životinjski svijet.

Za izgrađeni okoliš navodi kako je izgrađen djelom čovjeka, a pod djela čovjeka podrazumijevamo: kuće, gradovi (naselja), strojevi, tvornice, prometna i ostala infrastruktura, prometna sredstva itd.

Socijalni okoliš proučava odnose i interakcije u društvu (narodu), društvenim sustavima i socijalnim tvorevinama u kojima živimo, a za opisivanje tih procesa, Srpak navodi kako se ovdje govori o „humanoj ekologiji“.

Srpak (2017) navodi kako je biolog Jakob von Uexküll 1909. godine u svojoj knjizi prvi definirao okoliš, a definirao ga je kao cjelinu koju čovjek vidi kroz svoje specifično, antropogeno stajalište i koju čine okružujući mediji kao što su voda, zemlja, klima itd., kao i svi drugi živi organizmi.

S obzirom na današnjicu, upravo taj okoliš ljudi sve više zagađuju. U zagađenje okoliša ubrajamo onečišćenje tijela, odjeće, obuće, okoliša, predmeta, prehrambenih namirnica itd., a zagađuju se zaraznim klicama te otrovima ili radioaktivnim tvarima (preuzeto: <https://www.ekologija.com.hr/zagadenje-okolisa/>, pristup: 27.6.2024.). Upravo zbog problema zagađenja okoliša, djecu je potrebno upoznati s negativnim ishodom zagađenja te ih uvesti u ekološko promišljanje za održivi razvoj.

3. ODRŽIVI RAZVOJ

Postoje razne definicije održivog razvoja, a u ovom radu ćemo se osvrnuti na neke od mnogih. Tufekčić (2015) (prema Đikić, 2001) navodi kako se održivi razvoj definira kao pristup iskorištavanju raspoloživih resursa i gospodarenje njima na način kako bi se zadovoljile današnje potrebe, ali misleći na buduće generacije kako se njima ne bi nanijela šteta u zadovoljavanju njihovih potreba.

Herceg (2013) navodi kako održivi razvoj predstavlja upravljanje i očuvanje prirodnih resursa. Također, smatra da predstavlja i orijentaciju ekoloških promjena i to na način kao što navodi Tufekčić, da se misli kako na sadašnje tako i na buduće generacije.

Prema Bolešić i Vekić-Kljaić (2022) održivi razvoj podrazumijeva da sadašnje i buduće generacije troše žive i nežive resurse u skladu s mogućnošću Zemlje da ih obnavlja. Sve što se trenutno koristi od sredstava postaje nedostupno u budućnosti, a to predstavlja problem ukoliko su sredstva ograničena. Također, autorice navode kako bi bilo korisno osnovati ekološki održivo društvo, a to je moguće jedino utjecajem na razna poduzeća i organizacije kako bi smanjili zagađenja. Kako bi došlo do takvog utjecaja, društvo je potrebno ekološki opismeniti.

Tufekčić (2015) kako je navedeno u radu Strugar (2008) ističe kako su postavljena četiri cilja pred održivi razvoj, a to su: društveni napredak, umjereno korištenje prirodnih resursa, zaštita okoliša te održavanje visoke i stalne razine gospodarskog rasta i zaposlenosti. Autor Tufekčić (2015) navodi kako postoji velik broj globalnih promjena koje su ugrozile okolinu ljudi, a među najučestalijim promjenama koje mogu imati utjecaj na održivi razvoj ubrajamo urbanizaciju, rast svjetskog stanovništva, potrošnju sirovina, energije i opskrba hranom.

Prema Tufekčić (2015) kako je navedeno u radu autorice Slunjski (2008), postoji koncept održivog razvoja koji se orijentira na zaštitu i očuvanje čovjekove prirodne sredine. Također, navodi postojanje koncepta koji je ciljan za nematerijalne faktore. Takvi faktori određuju kvalitetu čovjekovog života i njegovog napretka. Spomenuti autor navodi temeljne vrijednosti na kojima se zasniva nematerijalni, tj., socijalni aspekt koncepta održivog razvoja, a one su: solidarnost, sloboda, jednakost i međusobno uvažavanje bez obzira na spol, rasu itd. Navedene vrijednosti zastupaju nenasilje, toleranciju i demokratičnost te određuju kvalitetu življenja čovjeka. Kako autor navodi, kvaliteta života čovjeka odgovarajuća je stupnju na kojem on zadovoljava svoje potrebe (psihološke, biološke, duhovne i slično).

3.1. Kompetencije za održivi razvoj

Autor Tufekčić (2015) objašnjava pojam kompetentnost. Objašnjava ga prema Gojkov (2008), a navodi kako se kompetentnost definira kao kapacitet za uspješno ostvarivanje pojedinca u socijalnom životu. Navodi kako se temelji na skupu dispozicijskih karakteristika, društveno kontinuiranih i jezičnih značenja. Navedeni autor navodi značenje pojma kompetencije prema Peklaju (2008), a objašnjava ih kao sposobnost uspješnog ispunjavanja složenih zahtjeva kroz mobilizaciju kognitivnih i nekognitivnih elemenata rada.

Tufekčić (2015) prema Suzić (2002) navodi kako su kompetencije potrebne ljudima, kako mlađoj populaciji tako i starijoj, da bi se mogli uklopiti i integrirati u život društva budućnosti. Razvoj kompetencija započinje u najranijoj dobi i traje kroz cijeli život.

Također, navedeni autor navodi četiri kategorije kompetencija za održivi razvoj u 21. stoljeću, a to su: kognitivne, emocionalne, socijalne i radno-akcijske kompetencije.

Smatra kako kroz sve navedene kompetencije prolaze ekološke kompetencije, a za njih navodi kako obuhvaćaju drugačije promišljanje osnovnih pedagoških kategorija te inovativne pristupe procesima obrazovanja, odgoja, znanja i slično.

Tufekčić (2015) navodi prema Abramiju i suradnicima (1995) objašnjenje što su kognitivne kompetencije. Za njih kaže kako predstavljaju procese koji su uključeni u samo učenje, donošenje odluka i zaključaka te sposobnost obrade informacija. Smatra kako je u odgojno-obrazovnom procesu najviše zastupljena upravo ova vrsta kompetencija. Navodi kako se aktivnosti za jačanje kognitivnih kompetencija dijele na: govorne, dramske, logičke, istraživačke, likovne, plesne i glazbene.

Emocionalne kompetencije Tufekčić (2015) objašnjava kao one koje omogućuju čovjeku da upravlja vlastitim emocijama. Navedeni autor smatra kako odgojitelji trebaju poučavati djecu kako se nositi s negativnim emocijama te na koji način ih zamijeniti pozitivnim emocijama.

Pod emocionalne kompetencije gore spomenuti autor ubraja emocionalnu svijest, samopouzdanje, samokontrolu, empatiju, fleksibilnost za nove promjene te inovaciju.

Za socijalne kompetencije Tufekčić (2015) navodi kako je bitna pripadnost. Djeca od malih nogu imaju potrebu pripadati negdje te biti dio skupine. U socijalne kompetencije ubraja i kompetenciju suglasnosti i suradnju. Također, navodi i grupni menadžment, komunikaciju, podršku drugima, uvažavanje različitosti te osjećaj pozitivnog pripadanja.

Smatra kako se socijalne kompetencije najbolje uče u socijalnom okruženju.

Navedeni autor za radno-akcijske kompetencije navodi kako je bitna sposobnost svakog pojedinca kako bi se zadatak izvršio pozitivno i uspješno. U radno-akcijske kompetencija ubraja

profesionalnost i poznavanje struke, osnovna komunikacijska i informatička pismenost, poznavanje stranih jezika, savjesnost, dosljednost i upornost, motiviranost, inicijativnost te optimizam. Tufekčić (2015) smatra kako je upravo optimizam prvi korak u odgoju i obrazovanju te da s njime treba započeti u najranijoj dobi.

3.2. Moralna i estetska dimenzija kompetencija za održivi razvoj

Tufekčić (2015) prema Suzić (2006) navodi kako postoje dvije teorije, a to su teorija moralnih svojstava i teorija moralnog suđenja. Za njih kaže kako imaju poseban značaj za područje moralnog odgoja. Za teoriju moralnog suđenja navodi kako se čovjek ponaša onako kako navode njegova vjerovanja, dok se prema teoriji moralnih svojstava fokusira na moralne vrijednosti osoba. Navedeni autor navodi elemente moralnog odgoja, a oni su: moralni razvoj kognitivnih kompetencija, moralna dimenzija emocionalnih kompetencija i moralna dimenzija radno-akcijskih kompetencija. U moralni razvoj kognitivnih kompetencija ubrajamo razvoj sposobnosti moralnog suđenja, a kod djece se stavlja naglasak na razvijanje sposobnosti razumijevanja socijalnih odnosa, razmišljanja i zaključivanja o transformacijama socijalnih odnosa, na moralnu samokontrolu i samokritiku itd.

Tufekčić (2015) prema Selimović i Tomić (2011) navodi kako se u moralnu dimenziju emocionalnih kompetencija ubraja samokritički odnos prema vlastitim emocijama, briga o emocijama drugih i procjena emocija u društvenom kontekstu.

Prema navedenom autoru, temelj moralne dimenzije socijalnih kompetencija čini usklađenost individualnih potreba s potrebama drugih u društvenom okruženju. U moralnost socijalnih kompetencija ubrajamo poštovanje, razumijevanje, odgovornost, kritičko i samokritičko sagledavanje, rješavanje konflikata itd.

Za moralnu dimenziju radno-akcijskih kompetencija navodi kako podrazumijeva etničku procjenu društvenih i osobnih aktivnosti. Osobe s ovom kompetencijom su objektivne, samokritične i kritične, inovativne itd.

Tufekčić (2015) navodi kako estetska dimenzija emocionalnih kompetencija podrazumijeva uočavanje ljepote ljudske emocionalnosti, emocionalnih odnosa, upravljanje emocijama i stvaranje pozitivnih emocija. Dok za estetsku dimenziju socijalnih kompetencija ubraja sposobnost zapažanja, vrednovanja, razumijevanja i slično.

3.3. Ekološke kompetencije

Prema Tufekčić (2015) smatra se da se ekološke kompetencije trebaju razvijati od najranije dobi, a da započinju s razvojem u vlastitoj kući. Smatra da ih konstantno treba informirati o stanju okoline te im pružati znanja o okolini, zagađenju, načinima zaštite i slično.

Navedeni autor navodi kako je ovladavanje ekološkim navikama jedna od važnih kompetencija jer predstavljaju sastavni dio ekološkog odgoja i opće kulture.

„Djecu i učenike treba od najranije dobi njihovog života osposobljavati za ekokomunikaciju, koja podrazumijeva razumijevanje, toleranciju, poštivanje različitosti i druge. Poznata je stara narodna izreka koja kaže: Lijepa riječ i gvozdena vrata otvara“ (Tufekčić, 2015, str. 291).

Navodi kako se ekološkim obrazovanjem stvara novi aktivni građanin. Kao primarni cilj, Tufekčić (2015) navodi razvijanje empatije, ekološke i socijalne odgovornosti, kompetencije, solidarnosti te zrelosti.

4. ODGOJ I OBRAZOVANJE

Postoji više definicija samog odgoja koje navode mnogi autori. U ovom radu spomenut ćemo nekoliko definicija, prema Polić (1993) odgoj je aktivnost koja potiče razvoj stvaralačkih sposobnosti pojedinca.

Tufekčić (2015) navodi kako je odgoj specifičan proces koji razvija osobne sklonosti. Ističe zajedničko planiranje odgajatelja i djece putem zajedničke komunikacije koja vodi do cjelovitog razvoja. Navodi kako je odgoj i društvena djelatnost te se s njom određuju zajedničke potrebe građana. Postoje odgojno-obrazovne institucije putem kojih država provjerava odgoj u smislu posebne profesije, a u te institucije možemo ubrajati predškolske ustanove, osnovne i srednje škole, visoko obrazovne ustanove itd.

Prema Pastuoviću (1999) odgoj treba biti namjerno i organizirano učenje. Navodi kako se obrazovanje usvaja kognitivnim i psihomotornim svojstvom osobnosti.

Odgoj i obrazovanje usko su povezani kako navodi Vukasović (1989), smatra da je obrazovanje razumna osnova odgoja, a odgoj vrijednosni smjer obrazovanja.

Autor Potkonjak (1968) iznosi osnovne karakteristike odgoja, a među njih ubraja povijesne značajke odgoja, društveni utjecaj na odgoj, socijalnu strukturu odgoja, politički karakter odgoja, sistematičnost, organiziranost i svjesnost.

Prema Tomić i sur. (2006) postoji podjela odgoja prema bitnim određenjima čovjeka. Autori navode kako postoji pet ključnih karakteristika čovjeka te se iz tog razloga odgoj može podijeliti na pet područja, a ona su: moralni, estetski, tjelesni, intelektualni i radni odgoj. Autori navode kako se sve češće spominje i ekološki odgoj.

4.1. Ekološki odgoj

Prema De Zan (1993) ekološki odgoj predstavlja stjecanje znanja, vještina, razvijanje sposobnosti i stavova o ekološkim procesima, usvajanje ispravnog odnosa prema prirodi i okolini itd. Također, potiče djecu na održavanje higijene i uređivanje prostora u kojem se nalaze.

Navedeni autor navodi kako se ekološki odgoj u Hrvatskoj ostvaruje kao nastavno načelo. Danas je sve više ekoloških problema poput globalnih promjena, onečišćenja zraka, vodotoka, zdravlja ljudi, značajna količina otpada itd.

Uzelac (1990) sklonost ka ekološkom odgoju smatra individualnom karakteristikom pojedinca, a krajnji cilj upravo ekološkog odgoja i obrazovanja je razvijanje takve karakteristike.

S toga, može se uvidjeti kako ekološki odgoj ima cilj djeci omogućiti razumijevanje prirodnih procesa te stvaranje pozitivnog odnosa prema okolišu.

Tufekčić (2015) navodi kako se ekološki odgoj poistovjećuje s pojmovima ekološka kultura i ekološka svijest. Za ekološku svijest navodi kako se prikazuje kao saznanje o vrijednostima koju ima zdrava sredina za čovjeka, o čimbenicima koji ugrožavaju istu tu sredinu te metode zaštite. Tufekčić (2015) prema Kundačina (2008) navodi kako se pod ekološkom kulturom podrazumijeva i sama ekološka svijest. Navedeni autor smatra kako ljudi mogu imati razvijenu ekološku svijest i kulturu bez da su ekološki odgojeni. Navodi kako stupanj ekološkog odgoja pronalazi svaki pojedinac u svojoj želji, znanju i aktivnom sudjelovanju u cijelom procesu zaštite i očuvanja prirode i okoliša.

Prema Uzelac i Starčević (1999) odgoj i obrazovanje predstavljaju idealan put za razvoj ekološke osjetljivosti djece. Smatraju kako odgoj i obrazovanje omogućuju djeci razvoj njihovih aktivnosti, samostalnosti, potiču ih na suradnju te razvoj ekološkog stvaralaštva i kritičnosti.

Tufekčić (2015) navodi kako je u odgojno-obrazovnom radu važan dobar i ispravan izbor nastavnih metoda. Za ekološki odgoj i obrazovanje navodi kako se najčešće koriste metode poput promatranja okoline u kojoj živimo, učestali razgovori o problemima zagađenja, dječje igre te praktični radovi.

4.2. Odgoj i obrazovanje za okoliš

Anđić (2007) navodi prema Sheridanu i suradnicama (1998) kako su odgoj i obrazovanje za okoliš nastali iz modernizma. Navodi kako su nastali kao odgovor na utjecaj modrenog napretka te pitanje rješavanja i prevencije problema uzrokovanih ljudskom aktivnošću na biofizičke sustave. Navedena autorica navodi kako su se ulaskom u postmodernističko razdoblje u vrijeme trajanja '80-ih, odgoj i obrazovanje razvili u obliku teorijskih koncepcija.

Uzelac (1999) ističe Rauchovu i Thonhauserovu knjigu jer smatra da njihove analize osnovnih odrednica odgoja za okoliš ukazuju na elemente koji su bitni za razmatranje kompleksne problematike odgoja za okoliš. Izdvaja nekoliko najvažnijih elemenata za koje smatra da je važno od njih krenuti, smatra da je za početak bitno definirati ciljeve i zadaće, zatim dobro

organizirati sadržaj i aktivnosti za okoliš i na samom kraju navodi kako je bitno praćenje razvoja odgoja i uspjeha.

U svom radu Uzelac i Starčević (1999) ističu kako odgoj za okoliš započinje kada dijete krene u školu, ali da se dijete upoznaje s prirodom u najranijoj dobi. Smatraju kako je dijete u toj dobi fokusirano na opće doživljavanje prirode, koje pokreće emocionalnu osjetljivost, ali tu su još spoznajni i drugi procesi. Također, navode kako je dijete u toj dobi već aktivno i uključeno u ekološke aktivnosti. Uzelac i Starčević (1999) prema Scholz (1996) navode kako se kod djece odgojno-obrazovnim radom treba poticati percipiranje prirode, istraživanje i izražavanje vlastitih iskustava itd.

Uzelac i Starčević (1999) ističu kako igra ima vodeću ulogu te da je posrednik u odgoju i obrazovanju predškolske djece za okoliš „Uključivanje igara u predškolsku ustanovu i osnovnu školu znači stvaranje osnova za razumijevanje okoliša i buđenje interesa za ekološke aktivnosti djece“ (Uzelac, Starčević, 1999, str. 10).

Navedene autorice, kao što je prethodno u radu spomenuto, smatraju kako su odgoj i obrazovanje idealni i najbolji put za razvoj ekološke osjetljivosti djece.

Uzelac i Starčević (1999) prema Lanu i Rossowu (1993) navode što podrazumijevaju odgoj i obrazovanje za okoliš, a to su: poticanje svijesti i osjećaja prema okolišu, unaprjeđenje znanja o okolišu, poticanje pozitivnih stavova prema okolišu kao i ekoloških vještina te omogućavanje aktivnog sudjelovanja.

Također, navedene autorice osvrću se ponovno na Lana i Rossowa (1993) i njihovih pet kategorija ekoloških aktivnosti, a one su: aktivnosti koje podučavaju o okolišu, kojima se istražuju problemi, kojima se uređuje okoliš, osmišljavanje aktivnosti te korisne i praktične aktivnosti u samom okolišu.

Navedeni autori navode prijedloge koji su vezani za važne datume o okolišu, predlažu aktivnosti ili igre uz Dane okoliša, razne umjetničke programe o okolišu kao i predstavljanje problema okoliša, radionice te izlete u prirodu.

4.3. Odgoj i obrazovanje za održivi razvoj

Prema Anđić (2007) odgoj i obrazovanje za održivi razvoj danas predstavljaju ključno područje istraživanja i djelovanja na svim područjima svjetskog društva.

Tatković i sur. (2015) prema Mićanović (2011) govore o cilju odgoja i obrazovanja za održivi razvoj, a kažu kako on podrazumijeva osposobljavanje današnje djece za budućnost. Ta

budućnost podrazumijeva njih kao dio radno aktivnog stanovništva, u tom razdoblju će upravo oni donositi bitne i odgovorne odluke. Gore spomenuti autori govore i o tematici održivog razvoja, a za nju smatraju da ima doticaj s temama poput ljudskog razvoja, potrebama i društvenom odgovornošću.

Kurikulum za međupredmetnu temu „Održivi razvoj za osnovne i srednje škole“ (2019) propisuje određene ciljeve učenja i poučavanja, a ti ciljevi su: usvajanje znanja o raznolikosti prirode, shvaćanje odnosa između ljudi i okoliša, uspostavljanje kritičkog mišljenja, odgovornosti potrebne za održivost (društvene i osobne), promišljanje o uzrocima i posljedicama ljudskog utjecaja na prirodu, kreativno promišljanje i rješavanje problema, poticanje solidarnosti i empatije, odgovornost prema ljudima i okolini, aktivno djelovanje u školama i zajednicama, doprinos zajednici te poticanje razmišljanja o budućnosti.

Uzelac i sur. (2014) navode kako je bitno da odgojitelj/učitelj bude kreativan, fleksibilan, odgovoran itd., ali da ne zaborave različite vrijednosti održivog razvoja, a one su: život koji treba biti zdrav, poštovanje demokracije, ljudskih prava, potreba, spolne jednakosti i sl.

Navedene autorice smatraju kako je i pitanje odgovornosti također bitno u osmišljavanju sadržaja odgoja i obrazovanja za održivi razvoj. Navode kako se prikazuju u odnosima poput prema sebi i drugima, za neučinjeno i učinjeno te za sadašnje ili buduće vrijeme.

Sadržaji održivog razvoja su usmjereni na hranu, tlo, otpad, siromaštvo, čovjeka, biljke, životinje, pismenost itd.

Upravo gore navedeni sadržaji prema Uzelac i sur. (2014) predstavljaju prvu poveznicu između čovjeka i prirode. Svi navedeni sadržaji se mogu provoditi u zatvorenim i otvorenim prostorima (u sobi dnevnog boravka, u dvorištu dječjeg vrtića, u parku, šetnji itd.).

4.4. Odgoj i obrazovanje za okoliš i održivi razvoj

Prema Uzelac i sur. (2014) cilj odgoja i obrazovanja za okoliš i održivi razvoj je razvijanje pozitivnog stava prema očuvanju okoliša i razumnom korištenju prirodnih resursa, a to sve zajedno vodi ka promicanju poštovanja života, suosjećanja, uvažavanja potreba drugih ljudi te brigu za buduće generacije i sva živa bića.

Andić (2007) ističe kako postoje mnoge rasprave u razlikovanju odgoja i obrazovanja za okoliš i odgoja i obrazovanja za održivi razvoj, a upravo sličnosti i razlike možemo vidjeti na Slici 1. Ističe važan dokument pod nazivom Haga deklaracija (2000) u kojem se govori kako se odgoj i obrazovanje za održivi razvoj trebaju temeljiti na nekoliko različitih pristupa, a to su:

integracijski, ekološki, društveni i ekonomski. Također, navodi kako se prema navedenom dokumentu obuhvaća i širok spektar pitanja koji su povezani upravo s navedenim pristupima, a pitanja se odnose na demokraciju, jednakost ljudskih prava, spolova itd.

Upravo navedene pristupe bilo bi poželjno, tj., trebali bi se izgrađivati i nadopunjavati i u odgoju i obrazovanju za okoliš.

ODGOJ I OBRAZOVANJE ZA OKOLIŠ	ODGOJ I OBRAZOVANJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ
<ul style="list-style-type: none"> • bavi se ekološkim problemima 	<ul style="list-style-type: none"> • bavi se na integrirani način očuvanjem/ zaštitom okoliša, djelotvornim korištenjem prirodnih dobara, održavanjem ekosistema, dobro funkcionalnim društvom i dobrom ekonomijom
<ul style="list-style-type: none"> • ekološki problemi ovise o ljudskim aktivnostima i njihovu utjecaju na okoliš 	<ul style="list-style-type: none"> • problem zavisi od konflikata između različitih ljudskih ciljeva – ekoloških, ekonomskih, društvenih, kulturnih
<ul style="list-style-type: none"> • procjenjuje biorazličnost (smatra je važnom) 	<ul style="list-style-type: none"> • smatra važnim kulturnu, društvenu, ekonomsku i biološku različitost
<ul style="list-style-type: none"> • akcije za zaštitu okoliša 	<ul style="list-style-type: none"> • motivacija za promjenu stila života temelji se na važnim pitanjima osobnog života
<ul style="list-style-type: none"> • poželjan rezultat, dobar okoliš 	<ul style="list-style-type: none"> • kvaliteta života za današnje i buduće generacije
<ul style="list-style-type: none"> • odgovornost za okoliš 	<ul style="list-style-type: none"> • odgovornost za ljudske uvjete i uvjete ekosistema
<ul style="list-style-type: none"> • bavi se individualnim ponašanjem • (ekološka etika) 	<ul style="list-style-type: none"> • povećava akcijsku kompetenciju, uključujući kompetenciju za razvijanje moralnih kriterija i stimulira javno sudjelovanje u donošenju odluka
<ul style="list-style-type: none"> • odgoj i obrazovanje za okoliš ima lokalni i globalni kontekst 	<ul style="list-style-type: none"> • odgoj i obrazovanje za održivi razvoj trebalo bi se primjenjivati i zasnivati u lokalnom ekonomskom, društvenom, kulturnom i ekološkom kontekstu i zajednici, slijedeći nakon toga regionalni, nacionalni i globalni kontekst
<ul style="list-style-type: none"> • promišlja se o njemu u nekim školskim predmetima 	<ul style="list-style-type: none"> • integriran u sve poučavanje i učenje i u sav školski život

Slika 1. Prikaz razlike i limitirajuće dimenzije između koncepcija odgoja i obrazovanja za okoliš i odgoja i obrazovanja za održivi razvoj. Izvor: <https://hrcak.srce.hr/clanak/32675>

4.5. Obrazovanje odgojitelja

Općenito obrazovanje i usavršavanje odgojitelja može biti grupno ili individualno. Svaki dječji vrtić ima plan i program stručnog usavršavanja. Postoje stručni skupovi koje organizira Agencija za odgoj i obrazovanje, također, postoje i razni interni aktivni u dječjim vrtićima s raznim temama koje mogu provoditi odgojiteljice ili stručni suradnici. Godišnje se provode i odgojiteljska vijeća na kojima se razgovara o raznim aktualnim temama, problemima te mogućem napredovanju. Tako i u svakom pojedinom objektu, voditelj organizira timske sastanke gdje se iznose ideje, mišljenja, planovi te se jačaju odnosi i timski se planira.

Uzelac i sur. (2014) smatraju kako je osobni primjer odgojno-obrazovnog rada u procesu razvoja osjetljivosti djece za održivi razvoj zapravo najvažnije sredstvo.

Navode kako su važne specifične kompetencije u koje se ubraja npr. osiguravanje uvjeta za moderno i primjereno učenje djece o održivom razvoju, timski rad o održivom razvoju, uključivanje roditelja, lokalnih zajednica itd.

Bolešić i Vekić-Kljaić (2022) navode prema Skopljak (2015) kako odgojitelj koji je dovoljno kompetentan i obrazovan za provođenje odgoja i obrazovanja za održivi razvoj treba raditi na svom osobnom razvoju te adekvatno djelovati i prosuđivati.

Također, autorice navode kako kompetentni odgojitelji za odgoj i obrazovanje za održivi razvoj trebaju razumjeti funkcioniranja i odnose društvenih, gospodarskih i prirodnih sustava. Ističu da su također potrebne i vještine kao i znanje u samoj praksi.

Na slijedećoj fotografiji možemo vidjeti koja je uloga odgojitelja u otkrivanju prostora i okoliša koje provodi dijete kao i razvoj djece u određenoj dobi.

	<i>Dojenčad/ Malo dijete</i>	<i>Predškolsko dijete</i>	<i>Školsko dijete</i>
<i>dječji razvoj</i>	<i>senzorni/ osjetilni razvoj, otkriće u svom okruženju, razvoj motoričkih sposobnosti</i>	<i>senzorni/osjetilni razvoj, promatranje, istraživanje, ispitivanje, otkriće u svom okruženju, neovisno je, ali može raditi s drugima, razvoj motorike</i>	<i>promatranje, ispitivanje, otkriće u njihovom okruženju i zajednice, suradničko učenje i grupni rad, razvoj motornih vještina</i>
<i>uloga odgajatelja/ učitelja</i>	<i>cijenimo i uživamo u djetetu, senzorne aktivnosti, uključiti djecu u prirodu</i>	<i>cijenimo i uživamo u djetetu, treba doprinijeti razvoju rječnika, senzorne aktivnosti, omogućiti poučavanje, razjasniti fenomene, uključiti djecu u prirodu, biti model pozitivnog ponašanja u okolišu, poticanje kreativnosti (pjesma, ples, igra uloga)</i>	<i>cijenimo i uživamo u djetetu, treba doprinijeti razvoju rječnika, senzorne aktivnosti, direktno ispitivanje djeteta, omogućiti poučavanje, razjasniti sadržaj, uključiti djecu u prirodu, biti model pozitivnog ponašanja u okolišu, učiniti učenje relevantnim, poticanje kreativnosti (pjesma, ples, igra uloga)</i>

Slika 3. Prikaz razvoja djece u određenoj dobi te uloga odgojitelja/učitelja u otkrivanju prostora. Izvor: https://www.ufri.uniri.hr/files/nastava/nastavni_materijali/190318_dunjaandjic_djecaokolisodrzivirazvoj.pdf

Navode i da je od izuzetne važnosti da cijela ustanova „diše“ na isti način, tj., da sudjeluju u takvom odgoju i obrazovanju te da svi zajedno rade na implementiranju sadržaja za održivi razvoj. Ukoliko se dogode takve promjene u kulturi ustanove i kurikulumu, načinu rada i samim odnosima među djelatnicima takav dječji vrtić stječe naziv „Eko vrtić“.

Bolešić i Vekić-Kljaić (2022) navode kako je program dječjeg Eko vrtića osnovala Zaklada za odgoj i obrazovanje za okoliš. Takav program rada se provodi kako autorice navode od 1994. godine u više od 70 država. Ističu cilj upravo takvih dječjih vrtića, a on je da se mladi odgajaju na način da imaju osjećaj i sluh za očuvanje prirode i okoliša.

Postoji metodologija Eko-škole „7 koraka“. Na slijedećoj fotografiji možemo vidjeti navedenih sedam koraka koje ćemo naknadno objasniti.

Slika 3. Prikaz 7 koraka Ekoškole. Izvor: <https://www.vrtic-dugaresa.hr/uspjesno-ispunjenje-7-koraka-ekoskola/>

Prvi korak predstavlja osnivanje Ekoodbora – njega čine ravnatelj, odgojitelji/učitelji, učenici, predstavnici stručnog i administrativnog tima, kao i predstavnici roditelja i lokalne zajednice. Svrha odbora je da osiguraju usvajanje ostatka koraka, rasporediti odgovornost djeci, brinuti o dugoročnosti programa kao i povezati se s lokalnim zajednicama.

Zatim, idući korak je ocjena stanja okoliša. Izvodi se procjena trenutnog stanja te se navodi koliko škola/dječji vrtić opterećuju okoliš, koliko se otpada proizvodi, koliko se energenata i vode troši te koji je stupanj odgoja i obrazovanja za okoliš u samim aktivnostima škole.

Dolazimo do plana djelovanja gdje škola ili dječji vrtić sami izrađuju program na temelju prethodnog koraka. Određuje se cilj vezan za zadanu temu (voda, otpad, energija). Upravo taj program treba uvrstiti u izvorni plan i program odgoja i obrazovanja, kao i odrediti eko-patrole. Četvrti korak predstavlja praćenje stanja i ocjenjivanje. U ovom koraku konstantno se prati napredak i unaprjeđivanje, prati se i bilježi svaki korak kao što se daju i potencijalna rješenja za nastale probleme.

Peti korak je povezivanje s kurikulumom, tj., rad prema nastavnom programu. Razrađuju se teme određene Planom djelovanja, teme o zaštiti okoliša trebaju imati utjecaj na cijelu ustanovu. Također, pripremaju se praktične aktivnosti unutar objekta ili izvan njega.

Šesti korak je obavještanje javnosti i uključivanje medija. Prisutna je konstantna promidžba te se medije konstantno informira o radu i napretku.

Sedmi korak je Eko kodeks, a on predstavlja zajednički dogovor i stav sudionika Eko-škole. Bitno je da je na javnom i vidljivom mjestu i da se objavi široj javnosti (<https://koprivnica.hr/wp-content/uploads/2013/04/20170221142437.pdf>).

5. POVIJESNI PREGLED NASTAVE U PRIRODI – UČENJA NA OTVORENIM PROSTORIMA

Anđić (2007) prema Neill (2004) ističe smisao učenja u prirodi. Navodi kako se dijete prije svega treba upoznati s osnovnim stvarima iz prirode poput vode, kiše, biljaka, zemlje, trave itd. Također, autorica ističe teoriju Rousseaua koji smatra fizičku aktivnost značajnom komponentom, a također smatra da bi djeca trebala učiti iz vlastitih primjera. Za njegovu viziju se često smatra kako priroda prevladava kulturu.

Anđić (2007) prema Doyle i Smith (1997) navodi Pestalozzijevu koncepciju, a u njoj predlaže da djeca uče promatranjem stvari iz okoliša. Takvim razmišljanjem potaknuo je stvaranje odlazaka na izlete, u muzeje i slično. Prema Frobeli navodi kako djeca najbolje uče provodeći vrijeme u prirodi i na takav način stvaraju osjećaj privrženosti i poštovanja prirode.

Posebno ističe Kurta Hanha koji se posebice zalagao za odgoj i obrazovanje na otvorenim prostorima. Uspon i razvoj odgoj i obrazovanje na otvorenom doživljavaju 60-tih i 70-tih godina 20. stoljeća kako navodi Anđić (2007). U tom periodu pojavljuju se odgoj i obrazovanje za okoliš i zaštitu prirode.

Anđić (2007) prema Szczepanskom (2001) navodi kako se općenito učenje još uvijek oslanja na tekstove u knjigama ali i na digitalne. Smatra kako nema dovoljno osobnih iskustava i doživljava na otvorenim prostorima.

5.1. Značajke odgoja i obrazovanja na otvorenim prostorima

Anđić (2017) navodi pojedine značajke, konkretno za nastavu prirode i društva na otvorenim prostorima. Sve o čemu autorica govori može biti korisno i za rad u predškolskim ustanovama. Postoje bitne značajke prilikom učenja na otvorenim prostorima, a neke od njih su: lokacija, tematika, iskustva o prirodnom svijetu kao i društvenom, potiče rješavanje problema, kreativnost, nepresušni izvor raznih i novih iskustava itd.

Učenje na otvorenim prostorima je kako navodi Anđić (2017) multifunkcionalno, sadrži konstruktivističke pristupe, uključuje timske i suradničke oblike rada te zajedničko rješavanje problema.

Sadržajne dimenzije učenja na otvorenim prostorima pružaju razradu različitih tema koje su povezane s biljkama, prirodom, vodom, prometom, životinjama itd. S obzirom na navedeno, autorica Anđić (2017) smatra da se mogu odrediti zadaće učenja na otvorenim prostorima.

Neke od zadaća su: razvijanje stavova, pobuđivanje dječje znatiželje, razumijevanje problema i prirode, otkrivanje i upoznavanje vlastitog zavičaja, želja djece za stvaranjem osobnih iskustava itd. Stavovi, vještine i znanja koja se razvijaju usmjereni su na samo dijete i njegove interese i potrebe.

5.2. Kurikulum i odgoj i obrazovanje na otvorenim prostorima

Anđić (2018) navodi smjernice za kurikulum kada su u pitanju odgoj i obrazovanje za okoliš i održivi razvoj na otvorenim prostorima. Navodi kako bi odgajatelji trebali potražiti ravnotežu sigurnosti i rizika, uključivanje glazbe, plesa, kreativnost itd. Otvoreni prostor može biti opasan za djecu. S toga, površine na kojima se djeca igraju trebale bi biti mekane te ne smije biti predmeta koji predstavljaju potencijalnu opasnost za ozljeđivanje.

Kada se radi na stvaranju i oblikovanju kurikuluma treba uzeti u obzir mjesto na koje se ide, to mjesto treba biti zanimljivo djeci i prilagođeno njihovoj dobi, trebaju se osmisliti aktivnosti koje će se provoditi na tom mjestu. Uvijek postoje prepreke na putu kako navodi Anđić (2018) pa tako u ovom slučaju te prepreke mogu biti poput nedovoljno sredstava za odlazak ukoliko je uključeno putovanje autobusom ili odlazak van mjesta stanovanja, strah roditelja, nedovoljno prirodnog prostora, djeca s tjelesnim invaliditetom nisu u mogućnosti samostalno istraživati, djeca s poremećajem senzorne integracije mogu postati osjetljiva na svjetlost, vjetar itd., roditelji koji ne žele da im se djeca uprljaju itd.

Lepičnik Vodopivec (2013) navodi kako postoji nekoliko kurikuluma. Osim službenog, postoje još realni kurikulum, formalni, neformalni i skriveni. Skriveni kurikulum predstavlja kurikulum u kojem nema službenog propisa ciljeva, metoda, sadržaja i slično. Uočljiv je kroz ishode učenja, vrijednosti itd.

Prema Lepičnik Vodopivec (2013) održivi razvoj, tj., njegov koncept pripada skrivenom kurikulumu. Navodi kako se življenje održivosti zasniva na socijalno emocionalnom polazištu svakog pojedinca.

„Odgoj i obrazovanje za održivi razvoj su kontinuirani, unaprijed planirani, otvoreni proces učenja sadržaja i vrednota o održivosti koji treba integrirati u obrazovni kurikulum“ (Tatković i sur., 2015, str. 72).

Tatković i sur. (2015) naglašavaju da kurikulum odgoja i obrazovanja za održivi razvoj za točku polazišta ima spoznaju o povezanosti globalnih promjena na Zemlji i utjecaja na čovjeka.

Navedeni autori smatraju kako je kvalitetan kurikulum usmjeren na svakog pojedinca iz razloga što razvija nove kompetencije svih sudionika, provodi predviđajuće učenje, interdisciplinaran je i cjelovito osmišljen.

Tatković i sur. (2015) prema Čop i Rapo (2010) navode da kada bi održivi razvoj mogao postati dijelom formalnog, neformalnog i informalnog obrazovnog sustava, znanja i vještine bile bi pružene ljudima, a samim time bi oni bili stručniji.

6. PROMOVIRANJE ODGOJA I OBRAZOVANJA ZA OKOLIŠ I ODRŽIVI RAZVOJ NA OTVORENIM PROSTORIMA

Titman (1994) navodi podjelu na četiri elementa koja djeca traže u okolišu, a to su: mjesto za činiti, razmišljati, za osjećaj i za biti.

Mjesto za činiti podrazumijeva prostor u kojem se mogu provoditi tjelesne aktivnosti, dok u mjesto za razmišljanje ubrajamo prostor u kojem će djeca učiti, istraživati, otkrivati i slično. Mjesto za osjećaj podrazumijeva prostor koji kod djece pruža osjećaj pripadnosti, ponosa i slično, a mjesto za biti obuhvaća prostor koji djeci omogućuje da budu ono što jesu.

Anđić (2017) prema Wohlwill i Heft (1987) objašnjava kako su navedeni autori proveli istraživanje koje se odnosilo na prikazivanje ponašanja i promatranje dječjih crteža u obliku kognitivnih mapa okoliša te su prema tom istraživanju osmislili upute za tri područja koja se odnose na vezu između djeteta i okoliša, a to su: senzorna stimulacija, reakcijski „feedback“ i poželjnost/pogodnost.

Senzorna stimulacija odnosi se na potencijal okoliša koji svojstvima i postavkama pruža razne poticaje kroz oblike, boje, dimenzije i teksture.

Reakcijski feedback, tj., povratni odgovor odnosi se na stvaranje okruženja koje je oblikovano prema dječjim postupcima, a konstantno pruža povratne informacije o djeci, njihovim vještinama itd.

Poželjnost/pogodnost pruža sve akcijske postupke da bi se ekološke značajke potaknule.

Odgoj i obrazovanje na otvorenim prostorima može se događati na jednom mjestu ili može uključivati putovanje.

Anđić (2018) ističe ključne doprinose vanjskih prostora, a neki od njih su da djeca koja provode više vremena u prirodi su motorički spretnija, dječja igra puno je maštovitija i kreativnija, poboljšava se kognitivni razvoj djece, razvoj pozitivnih osjećaja kod djece, stimuliranje društvene interakcije između djece itd.

Na slijedećoj fotografiji možemo vidjeti razvojna područja, područja dizajna i krajolik i elemente dizajna za igru i učenje na otvorenom.

Aspekti holističkog razvoja	Područja dizajna	Krajoblik i elementi dizajna
društveno-emocionalni razvoj	područja za dramsku igru, područja za poziv na komunikaciju i suradnju, prostori za mirnoću i tišinu	razine platforme, klupe, pjeskovita područja, panjevi, oblutci, nadstrešnice, sjenice, vanjski instrumenti, vjetrena zvona
fizički razvoj	područja za kopanje, područja za puzanje, balansiranje, trčanje, skakanje i ples (veliki rast mišića), površine za penjanje, područja za gradnju, hvatanje, manipuliranje, fina motorika	pijesak, sitni šljunak, blato, rampe i tuneli, putevi za vozila na kotačima, otvoreni travnati prostori, brežuljci, gromade, panjevi, grede, drva, kamenje, pijesak
intelektualni razvoj	područja za poticanje simboličke reprezentacije, područja za istraživanje, otkrivanje i promatranja	vanjski stalci i ploče s kredama, putevi za otkrića istraživanja (panjevi, šljunak, kamen, drvo), riva, mostovi,
		splet biljaka i grmlja, vodene površine
duhovni razvoj	područja gdje se može cijieniti prirodu, područja koje privlače osjetila, područja u kojima se mogu njegovati i može se brinuti za živa bića	tlo, biljke, cvijeće, vrt sjemenke, hranilišta, kućice za ptice, kamenje, drvo drveće, grmlje, trava

Slika 4. Prikaz povezanosti dječjeg razvoja, krajoblika i dizajna vrtićkog okoliša. Izvor:

https://www.ufri.uniri.hr/files/nastava/nastavni_materijali/190318_dunjaandjic_djecaokolisodrzivirazvoj.pdf

Lujić (2020) prema Phenice i Griffore (2003) navodi kako je izuzetno važno da dijete što prije spozna „ekopsihološko ja“, tj., svoje prirodno ja u vezi s prirodnim svijetom. Navodi kako je produkt evolucije čovjeka prirodno genetičko kodiranje i instinkt. Lujić (2020) navodi kako se razumijevanje prirode i njezine problematike smatra parcijalno završenom i pod utjecajem okoline te ukoliko se dijete razvija bez utjecaja prirode ono sebe ne pronalazi u prirodnom svijetu. Navedena autorica navodi pojavu biofobije koja definira nelagodu oko svega što nije nastalo pod utjecajem čovjeka. Ukoliko dijete nije povezano s prirodom, pojavljuje se mišljenje da se treba sve iskoristiti, ne postoji osjećaj ljubavi ili empatije prema istoj.

Uzelac i sur. (2014) navode kako boravak djece u prirodi stimulira njihov zdrav razvoj. Ističu važnost vanjskih prostora i boravka djece u prirodi jer na taj način djeca imaju priliku istraživati sve što ih okružuje, a mogu se i slobodno kretati.

6.1. Dodir s prirodom izvan vrtićkog prostora i dvorišta

Došen Dobud (2005) navodi kako je upravo takav dodir moguć, a započinje s izlascima u okolicu dječjeg vrtića, to mogu biti šumarci ili nekakvi perivoji. Dijete na taj način može istražiti npr. stabla, (visine, debljine, krošnje, listove, tko živi u krošnjama itd.), životinje, rijeke, okoliš, građevine.

Autorica navodi kako upravo odlasci do parkova, šumaraka, livada i sličnih mjesta djeci pružaju različitu dinamiku kretanja te mogu biti vrlo uzbudljivi djeci.

Smatra kako su slični pristupi mogući u svim dobnim skupinama, ali da bi bilo korisno u obilazak s mlađom djecom povesti i poneko starije dijete jer će se međusobno poticati.

Ističe kako razni posjeti i izlasci na otvoreni prostor imaju istraživačko-doživljajnu namjenu ali isto tako i spoznaju i rekreacijsko-zdravstvenu.

Došen Dobud (2015) u radu spominje i posjete vrtovima, voćnjacima, vinogradima i njivama kao i seoskim domaćinstvima. Upravo takvi posjeti predstavljaju idealan odgoj i obrazovanje na otvorenim prostorima.

Ističe dva važna elementa humanog prirodnog okruženja, a to su pijesak i voda.

Voda predstavlja predmet dječjeg interesa, njegove želje i potrebe.

Navedena autorica ističe vrijednosti igre s vodom, a voda smiruje i uravnotežuje dijete te ima utjecaj na njegov psihofizički potencijal.

6.2. Krajolik kao polazište za promoviranje odgoja i obrazovanja za okoliš i održivi razvoj na otvorenim prostorima

Anđić (2018) navodi kako postoje tri različite funkcije krajolika u pedagoškom smislu, a to su: hermeneutička, pragmatična i socijalna funkcija.

Hermeneutička funkcija objašnjava kako je moguće naučiti čitati unutar vlastitog krajolika dok se pragmatična funkcija bavi istraživanjem krajobraznih promjena.

Socijalna funkcija se pak bavi razvojem lokalnih identiteta te poticanjem na otvaranje prema drugima. Sve navedeno predstavlja zaštitu okoliša i teži ka boljem životu.

8. PRIMJERI IZ PRAKSE ODGOJA I OBRAZOVANJA NA OTVORENIM PROSTORIMA

Došen Dobud (2018) navodi doživljaje i iskustva iz neposrednog okruženja. Navodi vrijeme i vremenske pojave, šetnje do obližnjeg parka, upoznavanje vrta i voćnjaka, promatranje livada, šumaraka i polja, šetnja do tržnice i slično. Svi ovi primjeri bude dječju znatiželju te potiču uočavanja, povezivanja, promatranja i zaključivanja.

Kušek (2016) navodi primjer iz vlastite prakse o odvojenom prikupljanju otpada kao prvom koraku održivog razvoja. Navodi kako dijete predškolske dobi uči kroz igru, svakodnevne životne situacije, kroz planski stvorene situacije, planirane poticaje itd. Smatra da je odvajanje otpada podjednako bitno kao npr. oblačenje, pranje zubi i ruku i slično.

Ističe zahvalnost, poštovanje, umjerenost, skromnost, moralnost kao najvažnije vrijednosti koje osiguravaju ostvarenje cilja održivog razvoja. Smatra kako će dijete upravo takve vrijednosti naučiti u okruženju koje provodi i vrednuje upravo takve vrijednosti. Navodi kako bi odgojno-obrazovne ustanove trebale stvarati uvjete i omogućiti življenje uz sustave odvajanja otpada u svakoj prostoriji ustanove. Ovakav primjer prakse idealan je za ostvarivanje održivog razvoja.

Balat i sur. (2016) navode primjer pod nazivom „Očisti, razvrstaj, u prirodi uživaj“. Opisuju situaciju koja se dogodila u šetnji gdje su djeca uočila puno smeća u okolici dječjeg vrtića i unutar dvorišta. Zajedno su sve očistili i razvrstali, a zatim su promišljali kako iskoristiti otpad i na koji način ga reciklirati. Reciklaža je još jedan idealan pothvat za održivi razvoj. Navode kako su djeca postala ekološki osviještena i osjetljiva na probleme vezane za očuvanje prirode. Ističu kako upravo takva djeca imaju utjecaj i na svoje roditelje te upravo djeca podučavaju roditelje i ukazuju im na uzroke i posljedice ljudskog nemara.

Djeca mogu biti uključena u uređenje vrta, saditi biljke i povrće, voditi brigu o njima tijekom godine, uočavati i promatrati nastale promjene tijekom svih godišnjih doba, a na kraju sudjelovati u berbi plodova. S djecom možemo zajedno uređivati vrt i čupati travu kako ne bismo morali koristiti razne otrove.

Također, mogu sama izraditi zemlju za vrt i sadnju cvijeća na način da omogućimo kompost u koji ćemo odlagati otpade hrane.

Poticati na šetnju, dolaske u dječji vrtić biciklima, rolama, romobilima itd., u sve to uključiti i roditelje.

Osim na otvorenom prostoru u same aktivnosti možemo uključiti reciklažu papira, promišljanje o potrošnji vode i energenata (pravilno pranje ruku, isključivanje vode u nepotrebnim trenucima, isključivanje svjetla kada nam nije potrebno itd.).

8.1. Šumski dječji vrtić

Uz ovaj podnaslov usko je povezana i šumska pedagogija za koju Franjić (2019) navodi kako povezuje šumski ekosustav i odgojno obrazovni rad. Ističe i vrijednosti koje ona potiče, a to su: poštivanje prirode, tolerancija, solidarnost itd.

Svrha ovakve pedagogije bila bi, kako navodi Franjić (2019), da se kod djece stvori pozitivan osjećaj dok se nalaze u šumi te da se steknu razna znanja o očuvanju okoliša.

Ovakva pedagogija potiče djecu na istraživanje i učenje. Šumska pedagogija temelji se na održivom razvoju te se provodi na otvorenom prostoru, a dijete samo bira aktivnosti.

Prema ovoj pedagogiji djeca u šumskim dječjim vrtićima dan provode na otvorenim prostorima kroz razna godišnja doba te dubinski istražuju prirodu i okoliš. Ovakva pedagogija usmjerena je na holistički pristup te se razvija više područja odjednom. U takva područja ubrajamo razvoj socijalnih vještina te suradničkih i komunikacijskih odnosa. U ovakvom načinu dječjeg vrtića ne postoje ograničenja, zaista je djeci dozvoljeno duboko istraživanje, npr. dozvoljeno im je penjanje po drveću kao i mnoge druge aktivnosti koje bi u uobičajenim dječjim vrtićima bile spriječene zbog potencijalne opasnosti. Djeca sudjeluju u pripremanju ogrijeva ukoliko je vani hladno, imaju pravo na odmor koji se također odvija na otvorenom prostoru.

9. ZAKLJUČAK

U današnjici u kojoj živimo postoji sve više zagađenja okoliša i trošenja prirodnih resursa, upravo zato je bitno djecu od najranije dobi usmjeriti prema odgoju i obrazovanju za okoliš i održivi razvoj. Prirodni resursi se često troše nepromišljeno te je djecu potrebno osvijestiti o takvim stvarima. Djeci je tijekom odgoja i obrazovanja potrebno omogućiti da uče iz vlastitih iskustava te da imaju doticaja s prirodom. Česti boravci na otvorenim prostorima imaju pozitivne ishode, djeca su kreativnija, maštovitija, motorički spremnija i slično. Opasnosti od ozljeda često su jedna vrsta prepreke za boravak na otvorenim prostorima te zbog toga odrasli mogu sputavati istraživanja djece, tj., uskratiti im poticaje koji su im ponuđeni. Prirodno okruženje predstavlja prostor u kojem djeca mogu slobodno istraživati i slobodno se kretati. Odgojem i obrazovanjem za okoliš i održivi razvoj stvara se dobar temelj za buduće očuvanje okoliša i svjesnost o ekologiji, kako sadašnjih tako i budućih generacija. Na takav način se može utjecati na oporavak prirode i okoliša. Planetu Zemlju, njezinu prirodu i okoliš možemo spasiti jedino mi ljudi. Ako ne počnemo mijenjati sami sebe pa onda sve ostalo, može doći do trajnih posljedica za naš planet i kompletan život svih živih bića i biljaka. Djeca su naša budućnost te ukoliko ne započnemo s ispravnim odgojem i obrazovanjem za okoliš i održivi razvoj, priroda neće biti sigurno mjesto za život.

LITERATURA

1. Anđić, D. (2007). Paradigmatski aspekti problematike okoliša i odgoj za okoliš i održivi razvoj, 14 (2), 9-23. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/clanak/32675> (pristup 28.6.2024.)
2. Anđić, D. (2017). Učenje i poučavanje prirode i društva na otvorenim prostorima. Metodčki obzori, 2 (3). Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/12618> (pristup 28.6.2024.)
3. Anđić, D. (2018). Djeca, okoliš i održivi razvoj. Rijeka: Sveučilište u rijeci. Preuzeto s https://www.ufri.uniri.hr/files/nastava/nastavni_materijali/190318_dunjaandjic_djecaokolisodrzivirazvoj.pdf (pristup 27.6.2024.)
4. Balat, M., Jeličić, G., Perić, O. (2016). Prikaz projekta – očisti, razvrstaj, u prirodi uživaj. Rani i predškolski odgoj i obrazovanje – izazovi u perspektive, 5. Međunarodni stručni i znanstveni skup. Osijek: Dječji vrtić Osijek, 285-287.
5. Bolesić, P., Vekić-Kljaić, V. (2022). Znanje i praksa odgojitelja o održivom razvoju u dječjem vrtiću. Marsonia: Časopis za društvena i humanistička istraživanja, 1(1), 141-153.
6. De Zan, I. (1993). Ekologijski odgoj i odgoj za zaštitu okoliša u sustavu odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj. Socijalna ekologija, 2 (2), 269-278. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/file/204863> (pristup 28.6.2024.)
7. Došen Dobud, A. (2005). Malo dijete – veliki istraživač. Zagreb: Alineja.
8. Ekologija. Zagađenje okoliša: <https://www.ekologija.com.hr/zagadenje-okolisa/> (pristup 27.6.2024.)
9. Franjić, I. (2019). Šumska pedagogija. Preuzeto s https://www.eko.lijepanasa.hr/userfiles/pdf2/Sumaska%20pedagogija_Irena_2019_compressed.pdf
10. Herceg, N. (2013). Okoliš i održivi razvoj. Synopsis d.o.o.
11. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Dostupno 26. lipnja 2024. na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/ekologija>
12. Kušek, N. (2016). Odvojeno prikupljanje otpada kao prvi korak održivog razvoja. Rani i predškolski odgoj i obrazovanje – izazovi u perspektive, 5. Međunarodni stručni i znanstveni skup. Osijek: Dječji vrtić Osijek, 255-260.
13. Lepičnik Vodopivec, J. (2013). Vidljivi i skriveni kurikulum odgoja i obrazovanja za održiv razvoj. Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima, 19 (74), 16-17.

14. Lujić, M. (2020). Odgoj za okoliš, odgoj u okolišu ili prirodni odgoj? ACTA ladertina, 17 (1), 33-48. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/file/356046> (pristup 27.6.2024.)
15. MZO (2019). Kurikulum međupredmetne teme Održivi razvoj za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj. Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske. Preuzeto s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_152.html (pristup 29.6.2024.)
16. Myerson, George (2002). Ekologija i kraj postmoderne, Zagreb: Jesenski i Turk
17. Pastuović, N. (1999). Edukologija: Integrativna znanost o sustavu cjeloživotnog obrazovanja i odgoja. Zagreb: Znamen.
18. Polić, M. (1993). Odgoj ili svije(s)t. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
19. Potkonjak, N. (1968). Suvremeno obrazovanje – Pedagogija 1. Zagreb: Matica hrvatska.
20. Tatković, N., Diković, M., Štifanić, M. (2015). Odgoj i obrazovanje za razvoj danas i sutra – Ekološke i društvene paradigme. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
21. Titman, W. (1994). Special Places, Special People. The Hidden Curriculum of School Grounds. Surrey: World Wide Fund for Nature/Learning through Landscapes. Preuzeto s <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED430384.pdf> (pristup 29.6.2024.)
23. Srpak, M. (2017). Ekološka održivost. Međimursko veleučilište u Čakovcu: Varaždin, 5-7, dostupno 26. lipnja 2024. na: <https://www.mev.hr/wp-content/uploads/2018/02/Ekoloska-odrzivost.pdf>
24. Tomić, R., Osmić, I., Karić, E. (2006). Pedagogija. Preuzeto s <https://www.scribd.com/document/695103916/pedagogija> (pristup 28.6.2024.)
25. Tufekčić, N. (2015). Ekološka pedagogija, Osnovi nauke u odgoju za okolinu i održivi razvoj. Sarajevo: Dobra knjiga.
26. Udruga lijepa naša. Izvješće o provedbi međunarodnog programa Ekoškole u Republici Hrvatskoj za 2016. godinu. Zagreb. Preuzeto s <https://koprivnica.hr/wp-content/uploads/2013/04/20170221142437.pdf> (pristup: 29.6.2024.)
27. Uzelac, V. (1990). Osnove ekološkog odgoja. Zagreb: Školske novine.
28. Uzelac, V. (1999). Ekologija temeljena na pedagojskim pristupima i problemi odgoja predškolske djece za okoliš: Zbornik radova stručno znanstvenog skupa, Ekologija- korak bliže djetetu. Rijeka: Adamić, 16-19.
29. Uzelac, V., Starčević, I. (1999). Djeca i okoliš. Rijeka: Adamić.
30. Uzelac, V., Lepičnik-Vodopivec, J., Anđić, D. (2014). Djeca – odgoj i obrazovanje – održivi razvoj. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
31. Vukasović, A. (1989). Analiza i unapređivanje odgojnog rada. Zagreb: „Zagreb“.